

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертаційне дослідження
Можаровської Тетяни Вікторівни «Психологічні особливості
розвитку екологічної свідомості підлітків з деструктивних сімей»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі
спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія**

Проблема дослідження екологічної свідомості особистості набуває у наш час особливої актуальності. Адже глобальні екологічні проблеми, які виникають в усіх сферах життєдіяльності людини, актуалізують потребу у цілісності, глибині, повноті та системності їх усвідомлення. Ці обставини, у свою чергу, висувають вимоги до розвитку особистості, наділеної такими властивостями та якостями, що відображають специфічність взаємодії людини та природи. Особливого наукового інтересу заслуговує дослідження екологічної свідомості підлітків, що зростають у різних типах сімей, зокрема, виявлення ролі батьківського ставлення на становлення підростаючого покоління.

В дисертації викладено теоретичні засади проблеми, описано стратегію, основні методи та результати емпіричного дослідження. Кожен з трьох розділів містить цікаві теоретичні та експериментальні результати, є завершеним відповідно до висунутих завдань і мети дослідженням. Слід відзначити послідовність в організації усіх частин дослідження, структурування етапів роботи, які є взаємопов'язаними між собою, та створюють єдину логічну систему. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які послідовно репрезентують напрям розгортання стратегії наукового пошуку, а також висновків до розділів, загальних висновків, бібліографії та додатків.

У *вступі* конкретизовані об'єкт і предмет дослідження, мета і завдання відображають логіку теоретичної та емпіричної частин праці. Також простежується взаємозв'язок й між зазначеними у вступі до дисертації дослідницькими завданнями, науковою новизною, теоретичним та практичним значенням. Така особливість дає змогу охарактеризувати роботу як логічно вивірене, структурно узгоджене дослідження.

У *першому розділі* роботи «Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми екологічної свідомості» проведено теоретико-методологічний аналіз досліджуваного феномену екологічної свідомості, розкрито особливості розвитку екологічної свідомості у підлітковому віці. Особливу увагу у рецензованій праці приділено аналізу підліткового періоду, зокрема, психологічних особливостей розвитку підлітків з деструктивних сімей.

При дослідженні характеру ставлень особистості до світу особливу увагу дисертантка приділила розкриттю змісту таких понять, як «екологічна свідомість», «оточуюче середовище», «ставлення», «деструктивна сім'я».

Загалом, теоретичний аналіз дослідження демонструє наукову ерудицію авторки щодо окресленої проблеми. Особливо позитивно слід оцінити розробку авторської структурно-динамічної моделі розвитку екологічної свідомості особистості підліткового віку з деструктивної сім'ї, що складається з підсистеми компонентів (когнітивним, емотивним, потребово-мотиваційним, ціннісно-смысловим та конативним) та підсистеми ставлень особистості до світу (особистісного, соціального, природного). Викладений матеріал є структурованим, логічно обґрунтованим, що робить сприйняття роботи цілісним та завершеним.

У *другому розділі* «Емпіричне дослідження розвитку екологічної свідомості особистості підліткового віку у деструктивній сім'ї» відображено організацію та результати емпіричного вивчення досліджуваної проблеми, охарактеризовано вибірку досліджуваних. У роботі подано ретельний опис психодіагностичного комплексу методик дослідження, обґрунтовано доцільність кожної методики, яка відповідає меті та завданням дослідження, наведено результати математико-статистичних обчислень, виявлено взаємозв'язок між компонентами екологічної свідомості та системи ставлень підлітків до світу. Методологічні та організаційні засади дослідження подано досить повно.

Третій розділ «Психологічне сприяння розвитку екологічної свідомості особистості підліткового віку з деструктивної сім'ї» присвячено обґрунтуванню, розробці та апробації програми психологічного сприяння розвитку екологічної свідомості особистості. Звертає на себе увагу детальний опис змісту та структури розробленої дисертанткою формульованої програми, спрямованої на формування екологічної системи ставлень особистості до природи, інших людей та до себе, формування екоцентрично спрямованої взаємодії зі світом, корекцію дитячо-батьківських ставлень.

До сильних сторін роботи слід віднести аналітичне узагальнення фактичних даних: виклад матеріалу добре ілюстрований схемами, діаграмами та таблицями, що свідчить про глибину аналізу фактичного матеріалу та вміння співвіднести його з концептуальними засадами дослідження.

Висновки роботи є науково обґрунтованими та доведеними, чітко сформульованими. У них достатньо репрезентативно зазначені досягнення авторки та її внесок у розв'язання поданої в дисертаційній роботі наукової проблеми. Список використаних джерел та додатки загалом оформлені згідно встановлених правил та містять потрібну довідкову інформацію.

Робота має виражену *практичну спрямованість*. Результати рецензованого наукового дослідження можуть бути використані закладами вищої освіти при викладанні психологічних дисциплін, плануванні та проведенні практичних видів занять у межах таких навчальних курсів, як «Загальна психологія» – при аналізі феномену свідомості; «Вікова психологія», «Психологія розвитку» – при аналізі особливостей становлення особистості підліткового віку; «Психологія сім'ї» – при вивченні розвитку та

становлення підлітків в умовах сімейної деструкції та шляхів її подолання; «Соціально-психологічний тренінг» – застосування для роботи в підліткових тренінгових групах вправ та методів еколого-психологічного тренінгу програми психологічного сприяння розвитку екологічної свідомості особистості підліткового віку з деструктивної сім'ї.

Достовірність результатів дослідження, його висновків і рекомендацій забезпечується методологічною обґрунтованістю наукових положень, глибоким та всебічним теоретичним аналізом проблеми, застосуванням надійного й валідного методичного інструментарію, репрезентативністю вибірки, використанням сучасного апарату методів математичної статистики тощо.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів роботи полягає, на нашу думку, в тому, що запропоновано модель дослідження екологічної свідомості особистості, показано, що екологічна свідомість є складним системним утворенням, яке охоплює її компоненти та систему ставлень особистості до світу та показано можливості розвитку феномену у підлітків з деструктивних сімей.

Зміст автореферату віддзеркалює основні положення дослідження. Аналіз дисертаційної праці, автореферату та публікацій дають підстави вважати, що виконана робота є самостійним, завершеним дослідженням, якому притаманна новизна, солідна теоретична та практична значущість. Дисертаційна праця пройшла належну апробацію. За змістом робота відповідає спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія, за якою вона подається до захисту.

Оцінюючи рецензовану працю загалом позитивно, хочу водночас висловити наступні **зауваження та побажання:**

1. Одним із ключових понять дисертації, є поняття «деструктивної сім'ї», що використовуються як синонім поняття «неповна сім'я». Проте, таке застосування понять, на нашу думку, не є коректним, бо «неповність» фіксує тільки формальну, кількісну сторону складу родини, а «деструктивність» фіксує соціально-оцінну характеристику її функціонування.

2. Вплив родини на становлення екологічної свідомості підлітків є беззаперечним, але його не можна зводити до кількісного чинника складу сім'ї. У дослідженні було б необхідно визначити, хоча б формально, певні соціальні ознаки неповної сім'ї – з ким проживає дитина, скільки років вона виховується у неповній сім'ї тощо. Без таких даних висновки виглядають недостатньо конкретизованими.

3. Дисертанткою зібрано значний за обсягом емпіричний матеріал та було б цікавим узагальнити його у вигляді опису типологічних груп. На жаль така типологізація не була проведена, хоча усі підстави для цього у роботі наявні.

4. В дисертації представлено дуже цікаву програму психологічного сприяння розвитку екологічності свідомості особистості, проте не вказано за якими ознаками відбувався відбір учасників експериментальних груп.

Попри всі висловлені зауваження та побажання виконане Т.В. Можаровською наукове дослідження містить цінний як теоретичний, так і практичний матеріал, вирізняється новизною результатів і висновків, що їх пропонує автор, слугуватиме подальшому вирішенню пріоритетних завдань розвитку особистості у підлітковому віці.

Отже, кандидатська дисертація «Психологічні особливості розвитку екологічної свідомості підлітків з деструктивних сімей», є самостійною завершеною працею, яка відповідає вимогам пунктів 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015р. та № 567 від 27.07. 2016 р.), які висуваються до кандидатських дисертацій, а її авторка, Можаровська Тетяна Вікторівна, заслуговує на присудження ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Ю.М. Швалб

ПІДПИС ЗАСЛІДАЧУ
ВЧЕНОГО СЕКРЕТАРЯ НАЧ
НАР УЛЬНА Н.В.
44 14 2018р.

